

اسلام ومحیط زیست

بسم الله الرحمن الرحيم

«الحمد لله والصلوة على رسوله

والائمة من ذريته»

اسلام در کلیه شؤون و روابط انسانی اعم از روابط الهی و بشری بلکه حتی در پیوندهای انسان با حیوانات و دیگر اشیاء دخالت کرده و برای همه مقرراتی وضع نموده است، لیکن این بدان معنی نیست که برای هر موضوع با عنوان ویژه و متداول امروزی آن، حکم خاصی مقرر داشته است بلکه احیاناً کلیات و یا اصول و قواعدی وضع فرموده که می توان از آن، حکم موضوع مورد

نظر را به دست آورد، مثلاً:

درست است که برای همه امور مربوط به خصوصیات جنگ و جهاد و دفاع از قبیل نظام وظیفه، آموزشهای جنگی و تهیه آلات و ادوات مبارزه با ستمگران و دشمنان، در اسلام مقررات خاصی وضع نشده است ولی بدون شک حکم همه این امور را از آیات قرآن مجید از قبیل آیه:

«واعدوا لهم ما استطعتم من قوة ومن رباط الخيل ترهبون به عدو الله وعدوكم»^۱

۱ - برای ترساندن دشمن خدا و دشمن خود، تا می توانید نیرو و وسائل نقل و انتقال آماده کنید. «سوره

انفال، آیه ۶۱»

می توان استفاده نمود، و یا صحیح است که خداوند برای بیمه و انواع شرکتها: سهامی عام و خاص، تعاونی و غیره احکام خاصی مقرر نفرموده است ولی به یقین حکم کلیه این امور را می توان از آیات و احادیث و جوب و فاء به عهد، عقود شروط و غیرها به دست آورد، همینطور نسبت به طوق، شوارع، فرهنگ، بودجه، مالیات و غیرها.

مسأله محیط زیست هم از همین قبیل است، به یقین در هیچ یک از منابع اسلامی به عنوان محیط زیست حکمی مطرح نشده است ولی بدون تردید درباره آب، خاک، زمین، هوا، پاکی، ناپاکی، نظافت، آلودگی، طوفان، باد، گردوخاک، آتش سوزی، اتلاف، تسبیب و مسائلی از این قبیل در آیات و احادیث و سایر منابع احکام، الی ماشاء الله مسائلی وجود دارد که به کمک آنها می توان مقررات دقیقی برای مسائل محیط زیست به دست آورد. متأسفانه به علت قصور یا تقصیر - و شاید به جهت اینکه محققان اسلامی از آغاز طرح این عنوان تا این اواخر، خود را نیازمند تحقیق در این مسائل نمی دیدند - تا کنون در این باره از نظر

اسلامی تحقیق و پژوهشی انجام نگرفته است، امید است در این فرصت مناسب که از انقلاب اسلامی بدست آمده اهل تحقیق مسائل مطروحه محیط زیست را با توجه به منابع اسلامی دقیقاً مورد بررسی قرار داده و ضمن تألیفات مستقل، نظرات اسلامی خود را به جهان علم و دانش عرضه دارند.

مسأله نشت نفت، علاوه بر مسائل حقوقی متعدد از قبیل: حیف و میل اموال عمومی مسلمانان، تباه ساختن منابع آب و تغذیه مردم منطقه و علاوه بر مسأله آلوده ساختن محیط زیست اهالی خلیج فارس که اکنون مورد بحث است، از لحاظ اسلام هم مسائل خاصی دارد که باید مورد توجه قرار گیرد.

اکنون با اشاره به مسائل حقوقی و محیط زیست، دیدگاه خاص اسلام هم به اختصار مورد بررسی واقع شده و در پایان به منابع استفاده مسائل اشاره می گردد:

۱ - اما از لحاظ حقوقی، بدون شک مسأله نشت نفت بر مبنای قواعدی از قبیل: اتلاف، تسبیب، ضرر و حرمت اضرار، کسی که مستقیم یا غیر مستقیم موجب

آلوده شده است می‌توانند آلوده کننده را برای کیفر تعقیب کنند، چرا که ستم و آزار دیگران به موجب ادله اربعه قبیح و حرام است، و چنانچه این امکان وجود نداشت می‌توانند به هر نحو که ممکن و مشروع است شر و فساد مودی را دفع کنند. بلکه حتی در صورتی که عمل کسی موجب شود که تنها آزادی صاحب حق و یا مالک در تصرف در متعلق حق و یا ملک خود سلب گردد، در این صورت هم صاحب حق یا مالک می‌توانند از حق خود دفاع کنند و دست ستمگر را از عمل خود کوتاه کنند چرا که این عمل تضییع حق و ناروا است ولو آنکه موجب تضرر و یا آلودگی محیط آنان نباشد.

آری ولی فرد یا جامعه (ولی امر) می‌توانند با رعایت مصلحت مولی علیه و یا مصلحت اهم دیگری، آزادی عمل مولی علیه خود را سلب کنند، اما غیر ولی بدون شک چنین حقی را ندارد.

در اینجا مناسب است بطور اختصار به دو امر اشاره شود:

امر اول - اینکه به موجب آیات بسیار و احادیث متواتره خداوند برای افراد بشر به ویژه مؤمنان این حق را قرار

تلف، زیان و خسارت فرد یا جامعه ای شده خسارات وارده را باید جبران نماید و شخص یا جامعه زیان دیده می‌توانند به نحو مشروع، زیان خود را از زیان زنده دریافت دارند و در صورت عدم امکان به نحو مقتضی از او تقاضا نمایند.

۲ - و اما از نظر محیط زیست - از این نظر هم بدون تردید هیچ کس نمی‌تواند محیط زندگی دیگران را آلوده یا مسموم سازد بطوریکه زندگی را بر آنان دشوار و ناهنجار گرداند، در این صورت حتی اگر به ضرری هم منتهی نگردد، زیست کنندگان می‌توانند آزار دهنده را تعقیب و از هر راه که مقتضی است شر و فساد وی را دفع نمایند.

۳ - و اما از نظر اسلام - از نظر اسلام هم حکم همان است که ذکر شد، یعنی: چنانچه فرد یا جامعه ای از عمل شخصی متضرر شوند می‌توانند از راههای مشروع ضرر و زیان خود را از او دریافت دارند، و چنانچه این امکان وجود نداشت می‌توانند به هر نحو که ممکن است از او تقاضا نمایند، همینطور در صورت مجرد آلودگی محیط، کسانی که پیرامون زندگیشان

۵ - «هوالذی انزل من السماء ماء لکم منه شراب ومنه شجر فيه تسمیون ینبت لکم به الزرع والزیتون والنخیل والاعناب ومن کل الثمرات...»^۵ (نحل: ۱۱۰ و ۱۱۱)

داده است که از نعم بی پایان او استفاده کنند. در اینجا چند آیه از این آیات را ذکر نموده و در پایان این نوشته به منبع احادیث اشاره می کنیم:

۱ - «هوالذی خلق لکم ما فی الارض جمیعا...»^۱ (بقره: ۲۹)

۲ - «الم تروا ان الله سخر لکم ما فی السموات وما فی الارض واسبغ علیکم نعمه ظاهرة وباطنة»^۲ (لقمان: ۲۰)

۳ - «هوالذی سخر لکم البحر لتأکلوا منه لحما طریبا وتستخرجوا منه حلیة تلبسونها...»^۳ (نحل: ۱۴)

۴ - «والانعام خلقها لکم فیها دفء و منافع ومنها تأکلون... وتحمل اثقالکم الی بلدکم تکنونوا بالغیه الا بشق الانفس»^۴ (نحل: ۷۵ و ۷۶)

اهم دوم - در امر اول این مطلب بیان شد که چون هدف از آفرینش همه مخلوقات از جمله آب و گیاه و حیوان تنعم و بهره‌وری انسان است و نباید آنها را آلوده یا تباہ و ویران ساخت، اکنون می گوئیم: به موجب پاره‌ای از آیات و روایات بسیاری از مخلوقات دیگر هم از جمله آب و حیوان همانند انسان، خود واجد ملاک تقدس اند، و یا به علت شدت آمیختگی آنها با انسان و سایر جنبندگان نباید آنها را آلوده ساخت، به

۱ - خداوند کسی است که همه آنچه در کره خاکی است برای استفاده شما قرار داده است.

۲ - آیا در نیافته‌اید که خداوند آنچه در کرات آسمانی و کره زمین است برای استفاده شما رام و مطیع ساخته و نعمتهای ظاهری و باطنی خود را بر شما تمام کرده است.

۳ - خداوند کسی است که دریا را مسخر شما ساخت تا از آن گوشت تازه (ماهی) بخورید و برای پوشش زیور استخراج کنید.

۴ - چهار پایان (گاو و گوسفند و شتر) را برای استفاده شما آفرید، در آنها تن پوش و سودهای دیگری است، و از گوشت و شیر آنها تغذیه می کنید... و بارهای شما را به سرزمینهایی می برند که جز به سختی بدان نخواهید رسید.

۵ - خداوند کسی است که برای استفاده شما آب را فرود آورد تا قسمتی از آن بنوشید و قسمت دیگر در راه پرورش درختان به کار ببرید. خداوند به وسیله آب برای شما زراعت درختان: زیتون، خرما، انگور و میوه‌های دیگر می رو یاند.

و اما روایات:

در این باب روایات بسیاری وجود دارد که بعضی به صراحت و بعضی هم به اشاره و کنایه برآن معنی دلالت دارد، از جمله:

۱- روایاتی که در آنها از ادرار در آب اعم از راکد یا جاری نهی شده است و در بعضی از آنها تعلیل شده است به اینکه در آب هم زیست کنندگانی وجود دارد. (وسائل، ج ۱ ص ۲۴۰، چاپ بیروت، ۱۳۹۱ قمری)

۲- روایاتی که در آنها از قضاء حاجت در کنار نهرها، چاهها، راههای در رودار، زیر درختان میوه دار و نظیر اینها نهی شده است. (وسائل الشیعه، ج ۱، ص ۲۲۸، چاپ بیروت)

۳- روایاتی که بر حقوق جانوران و وجوب انفاق بر چهار پایان دلالت دارد.

حریم پاک آنها تجاوزات ناپاکانه کرد، ستم و آزار در حق آنها روا داشت.

اینک به برخی از این آیات و روایات اشاره می شود:

اما آیات، از جمله:

۱- «وما من دابة فی الارض ولا طائر یطیر بجناحه الا امم امثالکم ما فرطنا فی الكتاب من شیء»^۱ (انعام: ۳۸)

۲- «الم تر ان الله یسبح له من فی السموات والارض والطیر صافات کل قد علم صلوته وتسبیحه»^۲ (نور: ۴۱)

۳- «ولله یسجد ما فی السموات وما فی الارض من دابة والملائكة وهم لا یتکبرون»^۳ (نحل: ۴۹)

۴- «و کاین من دابة لا تحمل رزقها الله یرزقها وایاکم وهو السميع العلیم»^۴ (عنکبوت: ۶۰)

۱- هیچ جنبنده زمینی و یا پرنده آسمانی که با دو بال خود پرواز می کند نیست جز اینکه آنها هم امتهایی چون شما هستند ما در کتاب (تکوین و تشریح) از بیان هیچ چیز کوتاهی نکردیم.

۲- آیا این نیافته ای که همه کسانی که در کرات آسمانی و کره زمین اند و نیز پرندگان در آن حال که بال گشایند خدا را تنزیه می کنند، همه به ثناء و تسبیح خود آگاهند.

۳- هر جنبنده ای که در کرات آسمانی و در زمین است و نیز فرشتگان برای خداوند سر تعظیم فرود آورده و تکبر نمی کنند.

۴- چه بسیار جانوری که بار روزی خود نمی کشد، خداوند است که هم به آن و هم به شما روزی می دهد. و او است که آواز شما را می شنود و به راز دلتان آگاه است.

بطور کلی ابواب حیوانات و مشارب.
کتابهایی که می توان در آنها ابواب
مزبور را یافت عبارتند از:

کتب اربعه، وسائل الشیعه،
مستدرک الوسائل، وافی، مکارم
الاخلاق، معانی الاخبار، امالی صدوق،
خصال صدوق، بحار مجلسی (مخصوصاً
جلدهای ۶۴ و ۶۵) کتب فقهی مخصوصاً
جواهر، کتابهای تفسیر در تفسیر آیات
مذکوره از جمله: تفسیر فخر رازی
مجمع البیان، جوامع الجامع، المیزان،
بیضاوی، ابوالفتوح و غیرها.

ضمناً خاطر نشان می سازد که در
باب حیوان کتابهایی هم به وسیله
دانشمندان اسلامی تألیف یافته که در
اینجا می توانم از کتابهای: الحیوان
الجاحظ و حیاة الحیوان دمیری نام ببرم.
گرچه در این کتابها نقصهائی هم
وجود دارد و بعلاوه وافی به مقصود
هم نیست ولی در عین حال می توان از
خلال آنها در این زمینه مطالب
سودمندی به دست آورد.*

(جواهر الکلام، کتاب النکاح، ج ۳۱،
ص ۳۹۳، چاپ تهران، اسلامیه، وافی، ج ۳،
ابواب المساکن والدواجن، باب ۲۰۳، حقوق
الدابة، ص ۱۱۲)

۴ - روایاتی که بر دیه جنایت بر
بهائم دلالت دارد. (وافی، ج ۲، ابواب
القصاص والدیات، باب الجنانة علی الحیوان
ص ۱۳۰)

۵ - روایاتی که بطور صریح و غیر
صریح بر نهی از آلوده کردن آنها و آزار
حیوانات و یابریلزم رعایت آب و یا
حیوانات دلالت دارد، بسیار است،
علاقه مندان می توانند به این ابواب در
کتابهایی که ذیلاً نامبرده می شود
مراجعه کنند: صید و کفاره آن در حج،
لقطه حیوان، اطعمه و اشربه، احیاء
موات، احکام ارضین، احکام میاه، بیع
حیوان، صید و ذباجه، سؤر حیوانات،
استحباب اتخاذ دو اجن (حیوانات
اهلی) در خانه ها، رکوب بحر (مسافرت
دریائی) حریم انواع چاه، قنات،
چشمه، نهر و غیرها، اشتراک مسلمین
در آب و آتش و گیاه، فضل ماء و